

ІРИНА ПОЛІЩУК

ЕТИКА А. ШВЕЙЦЕРА: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Українське суспільство переживає сьогодні складні часи. Однією із серйозних проблем, яка потребує дослідження та певних практичних кроків щодо її розв'язання – загострення релігійної ситуації, ідеологізація релігійних процесів, наявність суттєвих антагонізмів у міжцерковних відносинах.

В цьому плані може бути вельми корисним звернення до етичної спадщини видатної постаті ХХ століття – філософа, теолога, музикознавця, музиканта та лікаря Альберта Швейцера. Доцільно зауважити, що він був одним з небагатьох мислителів, хто зміг прожити своє життя у відповідності з моральними принципами, які він вважав обов'язковими для кожної людини. Ця обставина викликає велику повагу, оскільки далеко не завжди теоретики, що навчають людство високій моралі, будують свій життєвий шлях у відповідності з її нормами.

Етичні та теологічні праці А. Швейцера знайшли своїх дослідників насамперед у тих західних країнах, де глибокий духовний вплив мав протестантизм в його різноманітних специфікаціях – класичних та сучасних. Але слід зазначити, що діяльність цієї великої людини – теоретика та практика, ще не знайшла належного рівня вивчення та впровадження в освітньо-виховні процеси в нашій країні, хоча її значення вийшло далеко за межі суто протестантського світогляду та способу життя.

Етичне вчення А. Швейцера спрямоване на толерантне, суто людське ставлення до кожної людини, незалежно від расової та етнічної належності, віросповідання, віку тощо, на взаєморозуміння, взаємоповагу, на

стримування агресії по відношенню до будь-якої живої істоти, до всього навколишнього світу.

Найважливішим проявом моральності А. Швейцер вважав не тільки те, що людина іншій людині або будь-якій живій істоті не принесе зла, але й насамперед те, що вона робить добро, незважаючи на всі можливі перешкоди. Творення добра не повинно мати гедоністичного забарвлення або очікування певної користі. На особливу увагу заслуговує думка мислителя згідно якої етичною першоосновою культури є ідеал гуманності і його створюють глибока релігійність і мислення [1, с. 509]. Саме так, в єдності чуттєвого і раціонального, в гармонії віри та знання народжується моральність як практична реалізація ідеалу гуманності, людськості. Гуманність А. Швейцер розуміє як прагнення бути добрими не тільки тому, що є прийнятним, але й тому, що така поведінка відповідає нашій сутності [1, с. 508]. Таке розумово-чуттєве та одночасно практично орієнтоване тлумачення гуманності є вельми сприйнятливим для сучасного суспільства, в якому жорсткість, агресивність, брутальність панують в почуттях, думках, поведінці та діях багатьох людей.

Швейцерівська інтерпретація гуманності в певній мірі відрізняється від приписів абсолютистського змісту, насамперед від основних положень кантівської етики боргу, яка присвячена дослідженню фундаментальних основ моралі. І. Кант як філософ-раціоналіст вважає, що мораль починається з глибокого усвідомлення людиною свого обов'язку ставитися до іншої як до людини без усіляких спроб знаходити причини, щоб від цього ухилитися. Сама ж мораль – більш важлива, більш пріоритетна для людини та суспільства, ніж політика, право як форми духовно-практичної діяльності. Звісно, не погодитися з цими твердженнями неможливо будь-якому гуманісту, в тому числі А. Швейцеру. Моральна сутність людини – це те, від чого він відштовхується в своїх етичних міркуваннях, це те раціональне начало, яке за спадком переходить від Канта і в його концепцію. Але дозволимо собі припустити, що не менший вплив на етику А. Швейцера мали

деякі аспекти етичного вчення А. Шопенгауера, складні авторські пошуки «світла в темряві», що спонукають людину як ірраціональну істоту культивувати в своїй душі здатність співстраждати, проявляти милосердя. Шопенгаурівський підхід до моральності суттєво поглиблює кантівську етику, він свідчить, що етика стає більш практично налаштованою, такою, що може бути в нагоді людині в її повсякденному житті. А. Швейцер, на наш погляд, вдало поєднує обидва підходи німецьких філософів, розуміючи людину як істоту, що має подолати в собі моральну однобічність, навчитися і розуміти іншого, і серцем його відчувати, співстраждати, співпереживати. Таке цілісне «розуміння-відчуття» іншого є міцним поштовхом до того, щоб діяти морально, приносити в світ добро.

Зауважимо далі, що не всі положення шопенгаурівської етики приваблюють А. Швейцера, який взагалі не приймає ідеї світозаперечення, що містяться і в більш ранніх вченнях мислителів Стародавньої Індії, християн античної та середньовічної доби. Гуманізм, за А. Швейцером, починається саме з життєстверджувального, а не життєзаперечувального мислення. В своїй праці «Проблема етики в ході розвитку людської думки» А. Швейцер як теолог та етик зазначає, що співчувальному діянню Будди поставленні обмеження, а етика Ісуса потребує безмежного творіння добра [3 с. 502]. Його приваблюють ідеї реформованого християнства, які дозволяють йому зрозуміти, що етика світозаперечення, бачення світу як арени тотального зла призводить до культивації настанов на пасивне його споглядання, на бездіяльність. В цьому плані особливо важливою є авторська думка щодо зв'язку бездіяльності з ідеєю ненасильства, яка більшості людей здається самодостатньою в моральному значенні. А. Швейцер вважає, що етика ненасильства може дозволити людині «егоїстично турбуватися тільки про своє благо, досягаючи його шляхом бездіяльності» [3, с. 501].

Співчувати важливо, але цього недостатньо для того, щоб бути по-справжньому глибокоморальною людиною. А. Швейцера турбує, що люди далеко не завжди пручаються злу, навіть розуміючи його сутність. Тим

самим завдяки небажанню окремої людини або спільноти втручатися в агресивне середовище, аморальну життєву ситуацію (зокрема з причини боягузтва, легкодухості, байдужості до інших) моральне зло розповзається далі й далі. Як правило, людині в подібній ситуації достатньо легко виправдати свою позицію, не замислюючись про моральні наслідки. Саме тому заклик А. Швейцера до активного морального способу життя є вкрай актуальним.

Великий мислитель-гуманіст вважає, що етика має бути етикою благоговіння перед життям, яка «потребує співчуття до всіх живих істот, отримує визнання як природне світовідчуття мислячої людини» [3, с. 507]. У цій позиції акцентована не тільки соціальна, але й природна складова людської сутності, людського сприйняття світу, що єднає людину з усім живим, незалежно від рівня його організації. Оскільки соціальності в «чистому вигляді» не існує, з моралі як соціального утворення неможливо виключити природний аспект. Тому як можна людині не проявляти співчуття, любов до всього живого – тварин і рослин, як можна не мати в собі почуття та розуміння відповідальності перед всією природою? Благоговіння перед життям – великий дар, ірраціональна квінтесенція людськості, світоутвердження, що «узгоджується з нашим природним почуттям, ...дозволяє нам відчутти цей світ своєю домівкою та активно діяти в ньому» [3, с. 501]. Саме цей дар не повинен дозволяти людині обмежувати етику ідеями ненасильства та мусить спонукати її постійно сприяти життю, його відтворенню. Отже, етика А. Швейцера не живиться виключно заборонами й приписами. Мислитель приймає загальнолюдську мораль з її індивідуально-особистісними суб'єктивними забарвленнями. Мораль для нього – не тільки «культура тексту» традиційного зразку, коли поведінка людини цілком підкорена ритуалам, нормам, зразкам. Етичні думки А. Швейцера пронизані духом реформованого християнства і тому несуть в собі ознаки «культури граматики», коли загальні найбільш важливі приписи є обов'язковими, але людина як індивідуальна істота має право на певну свободу думки,

поведінки, вчинків, якщо, звісно, вони не суперечать добру, життю (ця позиція знову ж таки нагадує про поняття кантівської етики – «гіпотетичний імператив», «максими»).

Важливо, що людина повинна самостійно приймати відповідальне рішення щодо можливостей здійснення добра. А. Швейцер звертає увагу на обрання людиною шляхів реалізації настанов своєї моральної свідомості. Він впритул підходить до поняття совісті, яка не живиться чистим мисленням, абстрактними приписами, а потребує повноти почуттів, розвиненої здатності ставити себе на місце іншої людини. І навіть більше, А. Швейцер вимагає від людини бути здатною споглядати світ, бачити красу, що дозволяє їй відчутти себе органічною та розумною часткою Природи, яка сприяє її подальшому гармонічному розвитку. Швейцерівська етика – суттєвий внесок до сучасної філософії життя з її ідеями розуміння людини як космічної істоти, космічного альтруїзму.

Окреслимо далі значення цього вчення для освітнього та виховного процесів в українському університеті. Зауважимо насамперед, що необхідність викладання курсів з етики сьогодні суттєво не усвідомлюється ні на рівні Міністерства освіти і науки, ні на рівні самих університетів. Незначний обсяг змістовних питань етики включено в базовий курс філософії, що викладається в бакалавріаті, причому в підручниках цей матеріал подається в суто повчальній формі, з позицій моральних абсолютів, без будь-якого зв'язку з життєвими реаліями, зі складностями морального вибору сучасної людини (навіть освіченої) в агресивному прагматизованому соціальному середовищі.

Ця тривожна ситуація може і має бути подолана. І в цьому плані вчення А. Швейцера як блискучий зразок практичної філософії є вельми корисним у справі формування високоінтелектуальної та високоморальної людини, що здатна до суттєвих прогресивних змін в українському суспільстві – як духовного, соціально-політичного, правового, так і економічного спрямування.

На наш погляд, є сенс включити в навчальні програми здобувачів вищої освіти спецкурси з етики, серед яких може бути й практична етика А. Швейцера. Ця етика відрізняється від інших етичних вчень саме тим, що вона гармонійно поєднує загальнолюдські норми як об'єктивно-ідеальне, з суб'єктивно-ідеальним, тобто передбачає можливості багатоманітних способів їх поведінкових та діяльнісних реалізацій. В розумінні мислителя ні моральні абсолюти, що сприймаються розумом, ні моральні почуття не є менш важливими. Етика А. Швейцера не розглядає людину як суто духовну істоту, як втілення морального ідеалу. Моральність – це життєвий процес, це постійне прагнення позбутися злого, агресивного в собі та в безпосередньому природному та соціальному середовищі. А. Швейцер, таким чином, створює «живу етику», в якій зливаються воєдино природне й соціальне, об'єктивне й суб'єктивне, чуттєве й розумове людське начало.

Із врахуванням цих міркувань вважаємо за доцільне спрямувати науково-методичну, навчальну та просвітницьку роботу викладачів філософії в українських університетах на підняття престижу етики, зокрема її практично спрямованих вчень та розробок, в межах сучасного освітнього процесу.

Література:

1. Швейцер А. Гуманность *Благоговение перед жизнью*. Москва : Прогресс, 1992. С. 508–509.
2. Швейцер А. Проблема мира в современном мире *Благоговение перед жизнью*. Москва : Прогресс, 1992. С. 491–494.
3. Швейцер А. Проблема этики в ходе развития человеческой мысли *Благоговение перед жизнью*. Москва : Прогресс, 1992. С. 500–507.